

Αύτὸν τὸ πρόβλημα δὲ σημαίνει μονάχα κεῖνο ποῦχε στὸ νοῦ του δ Τζέφφερσον: τὴν ἀνάγκη τῆς προπόνησης στὴν πραχτικὴ ἐφαρμογὴ τῆς αὐτοδιοίκησης, δσο σπουδαῖο πράμα κι' ἀν εἶναι. Σημαίνει καὶ πῶς χρειάζεται ν' ἀναπτυχτοῦνται τοπικὰ δργανα ἐπικοινωνίας καὶ κέντρα συνεργασίας, γιὰ νὰ καλλιεργήσουντες δεσμοὺς σταθερῆς αφοσίωσης κ' ἔτσι νὰ καταπολεμήσουντες τὶς φυγόκεντρες δυνάμεις τοῦ τωρινοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ συνάμα ν' ἀνταποχριθοῦνται στὶς ἀνάγκες τοῦ πλατύτερου κοινοῦ, τοῦ ἀθέατου κι' ἀκαθόριστου. Εἶναι πιθανὸ πῶς οἱ διμάδες ποὺ θεμελιώνονται σὲ κοινοὺς σκοποὺς θ' ἀντικαταστήσουνται σὲ μεγάλη κλίμακα κεῖνες ποὺ βασίζονται στὴν ἐξωτερικὴ συνάφεια. Στὴν οἰκογένεια συνδυάζονται οἵ δυὸ παράγοντες.

Τὸ τρίτο σημεῖο ποὺ θέλω κατηγορηματικὰ ν' ἀναφέρω σχετικὰ μὲ τὸ Τζέφφερσον καὶ μὲ τὴ δημοκρατία, ἔχει νὰ κάνει μὲ τὶς ἴδεις του γιὰ τὴν ἴδιοχτησία. Θάτανε παράλογο νὰ ὑποστηρίξουμε πῶς οἱ ἴδεις του ήτανε «ριζοσπαστικές», ἢν εἴαιρθουμε τὸ φόβο του γιὰ τὴ συγκέντρωση τοῦ πλούτου καὶ τὴν ἀναμφισβήτητη ἐπιθυμία του νὰ γίνει γενικὴ κατανομὴ τῶν ἀγαθῶν ὅστε νὰ μὴν ὑπάρχουνε μεγάλες οἰκονομικὲς διαφορὲς ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους. Ὁστόσο ἐκφράζεται καμιὰ φορὰ ἡ γνώμη πῶς λέγοντας «ἀναζήτηση τῆς εὐτυχίας» ἐννοοῦσε τὴν οἰκονομικὴ δράση κ' ἔτσι τ' ἀγαθὰ ποὺ πίστευε πῶς μιὰ δργανωμένη κοινωνία πρέπει νὰ τὰ ἐξασφαλίζει, εἶναι ἡ ζωή, ἡ ἐλευθερία κ' ἡ ἴδιοχτησία. Μὰ ἐδῶ ἀκριβῶς εἶναι ποὺ ἔκπρεπει δ Τζέφφερσον δλότελα ἀπὸ τὸ Λόκ. Σχετικὰ μὲ τὴν ἴδιοχτησία, καὶ μάλιστα μὲ τὴν ἴδιοχτησία τῆς γῆς, κάνει τὶς πιὸ κατηγορηματικές του δηλώσεις γιὰ τὴν ἀδυναμία ποὺ βρίσκεται ἡ κάθε γενιὰ νὰ δεσμεύσει τοὺς διαδόχους της. Ο Τζέφφερσον παραδεχόταν πῶς τὸ δικαίωμα τῆς ἴδιοχτησίας δημιουργεῖται ἀπὸ τὸ «κοινωνικὸ συμβόλαιο» κι' ὅχι πῶς ἀντιπροσωπεύει ἡθικὴ ἀξιωση φυσικὴ στὸ ἄτομο, ποὺ τὸ κράτος ἔχει τὴν ἡθικὴ ὑποχρέωση νὰ τὴ σεβαστεῖ καὶ νὰ τὴ διατηρήσει.

Τὸ δικαίωμα πούχει δ ἀνθρωπος νὰ ἐπιδιώκει τὴν εὐτυχία

άντιπροσωπεύει κατά τὸ Τζέφφερσον οὕτε λίγο οὕτε πολὺ τοῦ κάθε ανθρώπου τὴν ἀξίωση μόνος του νὰ διαλέξει τὴ σταδιοδομία του καὶ νὰ ἐνεργήσει σύμφωνα μὲ τὴν προτίμησή του καὶ μὲ τὴν χρίση του, ἐλεύθερος ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς καὶ τοὺς ἔξαναγκασμοὺς ποὺ ἐπιβάλλει ἢ αὐθαίρετη θέληση ἄλλων ἀνθρώπων. Τοῦτοι οἱ ἄλλοι μπορεῖ νάναι εἴτε κρατικοὶ λειτουργοὶ—αὐτοὺς δὰ εἰδικὰ τοὺς φοβόταν δ τὸ Τζέφφερσον—εἴτε πρόσωπα ποὺ διαμέτοντας κεφάλαια ἢ κρατώντας στὰ χέρια τους εὑκαίριες γιὰ πρόσληψη ἀνθρώπων σὲ χρήσιμες δουλειὲς περιορίζουνε τῶν ἄλλων τὴν ίκανότητα «νὰ ἐπιδιώκουνε τὴν εὐτυχία».

Στὴ τζέφφερσονικὴ ἀρχὴ πὼς οἱ ἀνθρώποι ἔχουν ἵσα δικαιώματα καὶ πὼς κανένας δὲν ἐπιτρέπεται νὰ εὐνοεῖται ἰδιαίτερα, στηρίζεται ἢ ἀποψη πὼς πρέπει νὰ ὑπερισχύουνε τὰ δικαιώματα τὰ προσωπικά, δταν ἔρχονται σὲ σύγκρουση μὲ τὰ δικαιώματα τῆς ἴδιοχτησίας. Εἶναι βέβαια μὲ τὸ παραπάνου σωστὸ ν' ἀντιτάξουμε τὶς γνῶμες τοῦ Τζέφφερσον στὶς ἀστόχαστες ἐπιθέσεις κατὰ τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων ποὺ ἐπικρατοῦνε μιὰ δρισμένη ἐποχή. Εἰν° δμως πραγματικὴ διαστροφὴ τῆς ἀλήθειας νὰ ὑποστηρίζουμε πὼς ὑπάρχει στὴ τζέφφερσονικὴ δημοκρατία κάτι ποὺ ἀπαγορεύει στὸ κράτος νὰ ἐπιβάλλει τὴν ἔξισωση τὴν οἰκονομική, γιὰ νάχουν ὅλοι τὸ ἴδιο δικαίωμα ἐλεύθερης ἐκλογῆς κ° ἐλεύθερης δράσης.

Άναφερα μὲ κάμποσες λεπτομέρειες τὶς ἴδεες τοῦ Τζέφφερσον τὶς σχετικὲς μὲ δρισμένα ζητήματα, γιατὶ ἀποτελοῦν ἀπόδειξη πὼς ἡ πηγὴ τῆς δημοκρατικῆς παράδοσης τῆς ἀμερικανικῆς εἶναι ἡθικὴ κι' ὅχι τεχνική, ἀφηρημένη, στενὰ πολιτικὴ ἢ ὑλιστικὰ ὀφελιμιστική. Εἶναι ἡθική, γιατὶ βάση της εἰν° ἡ πίστη στῆς ἀνθρώπινης φύσης τὴν ίκανότητα νὰ πραγματοποιεῖ τῶν ἀτόμων τὴν ἐλευθερία συνδυάζοντάς τη μὲ τὸ σεβασμὸ καὶ τὴν ἐκτίμηση γιὰ τοὺς ἄλλους καὶ μὲ τὴν κοινωνικὴ σταθερότητα τὴ θεμελιωμένη στὴ συνοχὴ κι' ὅχι στὸν καταναγκασμό. Ἀφοῦ εἶναι ἡθικὴ ἡ παράδοση, οἱ ἐπιθέσεις ποὺ τῆς γίνονται, δπως

καὶ νὰ γίνονται, ἀπὸ δπου καὶ νάρχονται, ἀπὸ μέσα ἢ ἀπὸ δξω, σημαίνουνε πὼς ὑπάρχουν ἡθικὰ προβλήματα καὶ πὼς θὰ τὰ λύσουμε, μόνο ἀν τὰ στηοίξουμε σὲ βάσεις ἡθικές. Ἡ ἔκλειψη τοῦ δημοκρατικοῦ ἴδαικου στὸν τόπο μας εἶναι μιὰ μείωση πούχει ἡθικὴ πηγὴ καὶ ἡθικὰ ἀποτελέσματα. Αὐτὴ ἡ μείωση εἶναι καὶ συνέπεια καὶ ἐκδήλωση τῆς σύγχυσης ποὺ συνοδεύει τὴ μετάβαση ἀπὸ τὴν παλιὰ κατάσταση στὴ νέα. Γιατὶ τῆς νέας ὁ ἐρχομός φανερώθηκε, μονάχα δταν οἱ συνθῆκες τὴν παρασύραντας σὲ ἔνα οἰκονομικὸ σύστημα ποῦναι τόσο καινούργιο ὥστε δὲν ὑπῆρχε κατάλληλη προετοιμασία γι^o αὐτὸ καὶ πούφερε ἀναστάτωση στῶν ἀνθρώπων τὶς σχέσεις τὶς καθιερωμένες.

Τίποτα δὲν κερδίζουμε μὴ θέλοντας νὰ δοῦμε πόσο εἶναι καινούργιο τὸ σύστημα τὸ δημοκρατικὸ καὶ πόσο μεγάλη ἄλλαγὴ ἐπιβάλλει νὰ γίνει στὶς παλιὲς καὶ πολυαγαπημένες παραδόσεις. Γιὰ τὴν ὥρα μήτε καὶ λεξιλόγιο δὲν ἔχουμε γενικὰ παραδεγμένο γιὰ νὰ διατυπώσουμε τὶς ἡθικὲς ἀρχὲς ποὺ χρειάζονται γιὰ τῆς δημοκρατίας τὴν πραγματοποίηση. Ἡ γλώσσα ποὺ χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὸ Φυσικὸ Νόμο κάθε ἄλλο παρὰ παγκόσμια ἥτανε κάποτε γιὰ τὴ μορφωμένη Χριστιανοσύνη. Οἱ συνθῆκες ποὺ δίνανε δύναμη στὸ Φυσικὸ Νόμο ἔχουν ἔξαφανιστεῖ. ⁷ Υστερα βγήκανε στὴ μέση τὰ Φυσικὰ Δικαιώματα, ποὺ μερικοὶ τὰ θεωρήσανε συγκεντρωμένα σὲ δρισμένα ἄτομα κι^o δχι στὰ σύνολα. Τέτοιο πράμα δμως δὲν ὑπάρχει στὴν ἀρχικὴ διατύπωση τὴν ἀμερικανική. Σήμερα τὴν ἔκκληση στὸ ἄτομο τὴν ἔκανε νὰ χάσει τὴ ζωντάνια της ἢ ἀνικανότητά μας νὰ δώσουμε στὸ ἄτομο τὴ θέση ποὺ τοῦ ἀνήκει. Βρισκόμαστε βέβαια ἀναγκασμένοι νὰ παρατηρήσουμε πὼς ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου διατηρεῖται μόνο δταν πολλοὶ καὶ διάφοροι καὶ πολύπλοκοι συντελεστὲς λειτουργοῦν δλοι μαζὶ γιὰ ἔναν καὶ μοναδικὸ σκοπό. Μὰ τοὺς συντελεστὲς αὐτοὺς δὲν ξέρουμε πῶς νὰ τοὺς συναρμολογήσουμε μὲ βάση τὴν ἐπιδιωξῃ τὴν αὐτοπροαίρετη.

⁷ Ο στενὸς ὁ σύνδεσμος ποὺ πιστεύτηκε πὼς ὑπάρχει ἀν-

μεσα στὸν ἀτομισμὸν καὶ στὶς ἐπιχειρήσεις ποὺ γίνονται γιὰ τὸ ἀτομικὸ κέρδος, ἔχει διαστρέψει ἀπὸ μιὰ πλευρὰ τὴν ἔννοια τοῦ ἀτομισμοῦ. Κ' ἐπειδὴ οἱ φαντασιοπληξίες κ' οἱ αἰσθηματολογίες οἱ σχετικὲς μὲ τοῦ ἀτόμου τὴν ἴερότητα χάσανε τὴ δύναμη τους ἀκόμα καὶ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ λένε πὼς διατηροῦνται τὶς παλιὲς πίστεις τὶς θεολογικές, κλονίστηκε σοβαρὰ ἡ ἡθικὴ πλευρὰ τοῦ δημοκρατικοῦ ἀτομισμοῦ. Τὰ πράματα ποὺ δνομάζουμε πνευματικὰ ἔχουνται τώρα λιγότερο δυνατή ἐπιρροή. Τὴ λέξη **ἴδανικὸς** δὲ μᾶς ἀρέσει νὰ τὴ λέμε. Καὶ στὴ λέξη **ἡ θεωρήσουμε** ἀς ποῦμε τὴν ἡθικότητα κάτι παραπάνου ἀπὸ δρισμένες καλὲς σχέσεις ἀνάμεσα στὰ ἀτομα. Σήμερα μᾶς φαίνεται σχεδὸν ἀπίστευτο πὼς ὁ παρακάτου συλλογισμὸς εἶχε κάποτε ξωτικὴ σημασία γιὰ ἔναν πολιτικὸ σὰν τὸ Τζέφφερσον: «Ο ἀνθρωπος δημιουργήθηκε γιὰ νάχει σχέσεις μὲ τοὺς ὅμοίους του, μὰ τῶν ἀνθρώπων οἱ σχέσεις δὲ μπορεῖ νὰ διατηρηθοῦνται δίχως νὰ ὑπάρχει ἡ ἔννοια τῆς δικαιοσύνης. Πρέπει λοιπὸν νὰ δημιουργήθηκε ὁ ἀνθρωπος μὲ τῆς δικαιοσύνης τὴν ἔννοια».

•**Ἀκόμα κι** ἀν ἔχουμε σταθερὴ πίστη στὴ δημοκρατία, δὲν εἶναι πιθανὸ νὰ τὴν ἐκφράσουμε δπως ἔχει ἐκφράσει τὴν πίστη του ὁ Τζέφφερσον: «Δὲ φοβᾶμαι πὼς τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ πειραματισμοῦ μας δὲ θάναι νὰ γίνουν οἱ ἀνθρωποι ἄξιοι ν' αὐτοκυβερνηθοῦνται, νὰ μὴν ἔχουν ἀφέντη. **Ἄντιθετο**, θάβγανα τὸ συμπέρασμα ἡ πὼς δὲν ὑπάρχει Θεὸς ἡ πὼς θέλει τὸ κακό μας». Τοῦ Τζέφφερσον ἡ πίστη πὼς ὁ μόνος θεμιτὸς σκοπὸς τῆς κυβέρνησης «εἶναι νὰ ἔξασφαλίσει δισο γίνεται μεγαλύτερο βαθμὸ εὔτυχίας σ' ὅλους γενικὰ δσους κυβερνάει» συνδέεται μὲ τὴν πίστη του πὼς ὁ Θεὸς — ἡ ἡ Φύση — θέλοντας τὸ καλὸ τῶν ἀνθρώπων τοὺς δημιουργησε γιὰ τὴν εὔτυχία, μὲ τὴν προϋπόθεση νὰ γνωρίσουνται τὴν τάξη ποὺ βασιλεύει στὸ σύμπαν. Καὶ στὴ διαγωγὴ τους νὰ τηρήσουνται τὶς ὑποχρεώσεις

ποὺ τοὺς ἐπιβάλλει τούτη ἡ γνώση. Αὐτὸ τὸ λεκτικὸ ὕφος, ποὺ σὲ πολλοὺς φαίνεται ἀπαρχαιωμένο, κάνει τὰ λόγια τοῦ Τζέφφερσον ἄκομα πιὸ ἐπιβλητικά. Κ' ἔτσι γιὰ δὲλους ὅσοι θέλουνε νὰ διαφυλάξουνε καὶ νὰ προωθήσουνε τῆς δημοκρατίας τὰ ἴδαινικὰ γίνεται πιὸ ἐπιταχτικὸ τὸ χρέος ν' ἀντιμετωπίσουν ἐνα πρόβλημα. Νὰ ἔξετάσουνε ποιὰ ἡθικὴ βάση ἔχουν οἱ πολιτικοὶ θεσμοὶ καὶ μὲ ποιὲς ἡθικὲς ἀρχὲς πρέπει νὰ συνεργαστοῦν οἱ ἀνθρώποι γιὰ νὰ πραγματοποιήσουνε τὴν ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου, τὴν ἐλευθερία ποὺ θὰ ὀδηγήσει τὰ ἀτομα νὰ συνάψουν ἀναμεταξύ τους δεσμοὺς ἀδελφικούς. "Οσο λιγότερη δύναμη ἔχει ἡ πίστη μας στὴ Φύοη, στοὺς νόμους της, στὰ δικαιώματά της καὶ στοὺς ἀγαθούς της σκοποὺς γιὰ τὴν ἀνθρώπινη εὐτυχία, τόσο πιὸ πολὺ μᾶς χρειάζεται μιὰ πίστη βασισμένη σὲ ἴδεες παραδεχτὲς ἀπὸ τὸ νοῦ μας καὶ σύμφωνες μὲ τὶς οἰκονομικὲς συνθῆκες τῆς ἐποχῆς μας, σὲ ἴδεες ποὺ θὰ ἐμπνεύσουνε καὶ θὰ καθοδηγήσουνε τὶς πράξεις μας δίνοντάς μας λίγο ἀπὸ κεῖνο τὸ ζῆλο ποὺ ἔχουνσαν ἄλλον καιρὸ τὰ ζητήματα τὰ θρησκευτικά.

Τεράστια αὐξήθηκε τοῦ ἀνθρώπου ἡ κυριαρχία πάνου στὶς δυνάμεις τῆς φύσης. Ἡθικό του ἴδαινικὸ πρέπει νάναι τὴν ἔξουσία ποὺ ἀπόχτησε πάνου στὴ φύση τὴν ὑλικὴ νὰ τὴ μεταχειρίστει γιὰ νὰ περιορίσει, γιὰ νὰ ἔξαφανίσει τὴν ἔξουσία τοῦ ἀνθρώπου πάνου στὸν ἀνθρώπο. Μὲ ποιὸ τρόπο θὰ τὴν ἐμποδίσουμε τούτη τὴν ἔξουσία νὰ βρεῖ καινούργια μέσα, πιὸ πονηρά, πιὸ δυνατά, γιὰ νὰ ὑποτάξονται ἀνθρώποι σ' ἄλλους ἀνθρώπους; Αὐτὸ τὸ ρώτημα συνδέεται καὶ μὲ τὸ πρόβλημα ὃν θὰ ἐπικρατήσει ὁ πόλεμος ἢ ἡ εἰρήνη ἀνάμεσα στὰ ἔθνη. Συνδέεται καὶ μὲ τὴν ἔξελιξη ποὺ θὰ πάρουνε γιὰ χρόνια καὶ γενιὲς οἱ οἰκονομικὲς σχέσεις, γιὰ νὰ συντελέσουν εἴτε στὴν ἀνθρώπινη ἐλευθερία εἴτε στὴν ἀνθρώπινη σκλαβιά. Εἶναι βέβαιο πὼς ἡ κυριαρχία τοῦ ἀνθρώπου πάνου στὴ φύση θ' αὐξηθεῖ σὲ βαθμὸ ποὺ μήτε καὶ τὸν δνειρεύτηκε ὃν ἀνθρώπος ἐδῶ κ' ἐνάμιση αἰώνα καὶ πὼς ἡ αὐξηση αὐτὴ δὲ μπορεῖ νάχει δρια. Κεῖνο ποῦν ἀβέ-

βατού ἀκόμα, εἶναι τὸ τί θὰ τὴν κάνουμε. Τὸ πὼς εἶναι δύναμη, πάει νὰ πεῖ πὼς ἀναφέρεται στὸν ἡλεκτρισμό, στὴ θερμότητα, στὰ χημικὰ φαινόμενα. Τὸ τί θὰ τὴν κάνουμε, εἶναι πρόβλημα ἥθικδ.

“Η ύλικὴ ἀλληλεξάρτηση αὐξήθηκε περσότερο ἀπ’ δ, τι θὰ μποροῦσε κανένας νὰ προβλέψει. Τὴ διαίρεση τῆς ἐργασίας στὴ βιομηχανία τὴν προμαντεύαμε καὶ τὴν προσμέναμε μὲ χαρά. Αὐτὴ δύνως εἰν^τ ἡ λιγότερο σημαντικὴ πλευρὰ τῆς τωρινῆς κατάστασης. Η σταδιοδρομία τῶν ἀτόμων, ἡ ζωή τους, ἡ ἀσφάλεια τους κ^α ἡ εὐημερία τους ἐπηρεάζονται τώρα ἀπὸ γεγονότα ποὺ συμβαίνουντες στὴν ἄλλη ἀκρη τοῦ κόσμου. Τὶς δυνάμεις ποὺ λειτουργοῦν πίσω ἀπ’ αὐτὰ τὰ γεγονότα δὲ μπορεῖ δ ἀνθρωπος νὰ τὶς ἀγγίξει, δὲ μπορεῖ νὰ τὶς ἐπηρεάσει, ἐξὸν ἵσως ἀν μπεῖ σὲ κανέναν πόλεμο ποὺ ἵσως ἔσπάσει ἀνάμεσα στὰ ἔθνη. Γιατὶ φαίνεται πὼς ξοῦμε μέσα σ’ ἔναν κόσμο δπον τὰ ἔθνη, δοκιμάζοντας ν^τ ἀντιμετωπίσουντες τὰ προβλήματα τὰ δημιουργημένα ἀπ’ τὴν κατάσταση τὴν καινούργια, δλο καὶ πιὸ πολὺ ἀποτροπιοῦνται στὸν ἕαυτό τους, δλο καὶ πιὸ ὑπερβολικὰ διαβεβαιώνουντες τὴν ὑπεροχή τους τὴν ἀνεξάρτητη μὲ πνεῦμα ἔθνικιστικό. Κι^τ δσα κάνει τὸ κάθε ἔθνος πρὸς τοῦ αὐταρχισμοῦ τὴν κατεύθυνση τὸ φέρνουν δλο καὶ σὲ στενότερη σχέση πρὸς τ^α ἄλλα τὰ ἔθνη. Ομως αὐτὸ γίνεται μὲ τὸν πόλεμο.

“Ο πόλεμος, μὲ τὶς συνθῆκες τὶς σημερνές, ἀναγκάζει τὰ ἔθνη, ἀκόμα καὶ κεῖνα ποὺ λένε πὼς εἶναι τὰ πιὸ δημοκρατικά, νὰ γίνονται αὐταρχικὰ κι^τ ὅλοκληρωτικά. Ετσι δ παγκόσμιος πόλεμος τοῦ 1914 - 1918 ἔφερε τὸ φασιστικὸ δλοκληρωτισμὸ σὲ χῶρες ποὺ δὲν ἦταν δημοκρατικές: στὴν Ἰταλία καὶ στὴ Γερμανία. Εφερε καὶ τὸν δλοκληρωτισμὸ τὸ μπολσεβικὸ στὴ Ρωσία, ποὺ κι^τ αὐτὴ δὲν ἦταν δημοκρατικὴ χώρα. Καὶ στὸν τόπο μας προώθησε τὴν ἀντιδραστικότητα τὴν πολιτική, τὴν οἰκονομική, τὴν πνευματική. Στοιχεῖο τοῦ δημοκρατικοῦ προβλήματος εἰν^τ ἡ ἀνάγκη νὰ μεταμορφωθεῖ ἡ ύλικὴ ἀλληλεξάρτηση σὲ ἀλ-

ληλεξάρτηση ήθική, άνθρωπινη. Κι' όμως άκόμα και τώρα σου λένε μερικοί πώς ο πόλεμος είν' ο δρόμος τής σωτηρίας για τις χώρες τις δημοκρατικές.

Τὸ ἄτομο, μονάχα ὅταν συνεταιρίζεται μῷ ἄλλα ἄτομα, μπορεῖ νὰ βρεῖ τὴν ἀσφάλεια και τὴν προστασία ποὺ εἶν' ἀπαραίτητες προϋποθέσεις τῆς ἐλευθερίας. Κ' ύστερα τὴν ἐλευθερία τῶν ἀτόμων ποὺ μπαίνουνε στοὺς συνεταιρισμοὺς τὴν περιορίζει ἡ δογάνωση ποὺ ἔφαρμόζεται σ' αὐτοὺς γιὰ νὰ ἔξασφαλίσει τὴν ἀποτελεσματικότητά τους. Ἡ σπουδαιότητα τῆς δογάνωσης αὐξήθηκε τὰ τελευταῖα ἕκατὸ χρόνια τόσο πολὺ ώστε τώρα ἡ λέξη δογάνωση πολὺ συχνὰ σημαίνει συνεταιρισμὸς ἢ ἑταιρία. Ἐφοῦ μὲ τοὺς καλύτερους ὅρους ἡ δογάνωση δὲν εἶναι παρὰ διηγανισμὸς τῆς λειτουργίας τοῦ συνεταιρισμοῦ, δι ταυτισμὸς αὐτὸς μᾶς δείχνει σὲ πόσο βαθμὸ ἔγιν' δι δοῦλος ἀφέντης, σὲ πόσο βαθμὸ τὰ μέσα ἀρπάξανε τὴ θέση τοῦ σκοποῦ, ποὺ γι' αὐτὸν δημουργηθήκανε. Ἡ δυσκολία εἶναι πὼς ἡ ἀτομικότητα τὸν ἔχει ἀνάγκη τὸ συνεταιρισμὸ γιὰ νὰ τὴν ἀναπτύξει και γιὰ νὰ τὴ συντηρήσει και πὼς δι συνεταιρισμὸς χρειάζεται ταχτοποίηση και συντονισμὸ τῶν στοιχείων του, μῷ ἄλλα λόγια δογάνωση. Γιατὶ ἄλλιώτικα εἶν' ἀμορφος κι' ἀνίσχυρος. Μὰ ἔχουμε τώρα ἓνα εἶδος δογάνωσης ποὺ μοιάζει μὲ τὰ μαλάκια. Ἀπομέσα ἔχει ἄτομα μαλακὰ κι' ἀπόξω ἓνα σκληρὸ και σφιχτὸ δστρακό. Πρόθυμα μπαίνουνε τὰ ἄτομα στοὺς συνεταιρισμούς, ποὺ ούσιαστικὰ καταντήσανε νὰ μὴν εἶναι παρὰ δογανώσεις. Κ' ἔπειτα, σ' δι τι και νὰ κάνουνε, θέλουνε δὲ θέλουνε κατευθύνονται ἀπὸ τὶς συνθῆκες τῆς λειτουργίας τῶν συνεταιρισμῶν.

Ἄνθρωποι ποὺ τὸν κίνδυνο νὰ μποῦνε στὴ διαγωγή τους στρατιωτικοὶ κανονισμοὶ τὸν αἰσθάνονται πολὺ ἔντονα ἀν εἶναι νὰ τοὺς ἐπιβληθοῦν ἀπὸ τὴν κυβέρνηση αὐτοὶ οἱ κανονισμοί, ἔχεινάνε τὰ ἔκατομμύρια τῶν ἀνθρώπων ποὺ τὶς πράξεις τους τὶς ρυθμίζει στρατιωτικὰ ἓνα σύστημα ποὺ μόνο μὲ τὴν ἐπέμβασή του μποροῦνε νὰ βγάλουνε τὸ ψωμί τους. Κ' ἡ ἀντίφαση γίνεται

ται ἀκόμα πιὸ χτυπητή, ἐπειδὴ οἱ περσότερες ἀπ' τὶς καινούργιες τὶς δργανώσεις στ' ὅνομα τῆς ἐλευθερίας δημιουργηθήκανε καὶ τουλάχιστο ἡ ἴδρυσή τους βασίστηκε στὴν ἀσκηση τῆς ἐλεύθερης ἔκλογῆς. Μὰ τὸ εἶδος τῆς κοινῆς ἐργασίας ποὺ διαμορφώθηκε ἔτσι, παραπολὺ μοιάζει μὲ τὴ δουλειὰ ποὺ κάνουνε τὰ μέρη τῆς μηχανῆς. Καὶ γι' αὐτὸ δὲ μπορεῖ ν' ἀντιπροσωπεύει κείνη τὴ συνεργασία ποὺ ἐκφράζει τὴν ἐλευθερία καὶ συντελεῖ σ' αὐτή. Δὲν ἀποτελεῖ μικρὸ στοιχεῖο τοῦ δημοκρατικοῦ προβλήματος ἡ ἀνάγκη νὰ δημιουργηθοῦνε συνεταιρισμοὶ ἔτσι διαρρούμισμέναι ὥστε νὰ δίνουνε τὴ δύναμη ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν αἰσθηση τῆς σταθερότητας καὶ παράλληλα νὰ κάνουνε τοὺς ἀνθρώπους εὔπλαστους, ίκανοὺς νὰ προσαρμόζονται στὶς ἀλλαγές.

Τελικὰ σὲ τούτη τὴ σύντομη ἐπισκόπηση ἀς θυμηθοῦμε πὼς ὑπάρχει καὶ τὸ πρόβλημα ποὺ ἀναφέρεται στὴ σχέση τῆς ἀνθρώπινης φύσης μὲ τὴ φύση τοῦ σύμπαντος. Ὁ ἀρχαῖος κόσμος τὸ ἔλυσε τὸ πρόβλημα στὴν ἀφηρημένη θεωρία. Τὸ ἔλυσε προκίζοντας ὅλη τὴν ἀπεραντοσύνη τῆς φύσης μὲ ἡθικὲς ἰδιότητες πούχουνε τὴ μεγαλύτερη, τὴν πιὸ ἴδαινη ἀξία γιὰ τὴν ἀνθρώπητη. Ἡ θεολογία καὶ τὸ τελετουργικὸ τῆς Ἐκκλησίας δώσανε σὲ τούτη τὴν ἀφηρημένη θεωρία ἄμεσο νόημα γιὰ τὴ ζωὴ τῶν λαῶν τοῦ δυτικοῦ κόσμου. Γιατὶ προσφέρεται μέσα πραχτικὰ ποὺ πιστεύτηκε πὼς μὲ τὴ χρησιμοποίησή τους ἡ λειτουργία τῆς δύναμης ποὺ δημιουργεῖ καὶ συντηρεῖ τὸ σύμπαν βοηθάει τοὺς ἀνθρώπους σ' ἐτοῦτο τὸν κόσμο καὶ στὸν ἄλλον. Ἡ γέννηση τῆς φυσικῆς ἔκανε πολλοὺς ἀνθρώπους σκεπτικιστὲς σχετικὰ μὲ τὸ διανοητικὸ θεμέλιο ποὺ δίνει ἡ θεωρία ἡ παλιά. Κι ὁ ἀριθμὸς αὐτονῶν τῶν ἀνθρώπων ὅλο καὶ μεγαλύτερος γίνεται. Ἡ δυσαρμονία ἡ γνωστὴ μὲ τὸ ὅνομα σύγκρουση ἐπιστήμης καὶ θρησκείας ἀποτελεῖ ἀπόδειξη ὅτι στὰ θεμέλια τοῦ πολιτισμοῦ μας ὑπάρχει διχασμὸς ἀνάμεσα στὶς ἰδέες ποὺ παίρνουνε τὴ μορφὴ τῶν γνώσεων καὶ στὶς ἰδέες ποὺ ἀπευθύνονται στὴν καὶ αἱ στὴ φαντασία καὶ ποὺ γίνονται ἄμεσα κίνητρα διαγωγῆς.

Τούτη τὴν ἀνωμαλία τὴν χειροτερέψανε ἀπὸ τῇθικῇ πλευρᾷ καῖνοι ποὺ βρίσκονται πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὴν διαταραχὴν πούχει διανοητικὰ αἴτια. Πολὺ καλὰ τὴν καταλαβαίνει ὁ καθένας τὴν ἀνωμαλία ἀπὸ τὸ ἀποτελέσματα ποὺ φέραντες τῆς νέας φυσικῆς ἐπιστήμης οἱ ἐφαρμογές. Γιατὶ ὅλα τὰ ὑλικὰ γνωρίσματα ποὺ διαχρίνουνται τὸ τωρινὸ τὸ σύστημα τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς κανομῆς τῶν ἀγαθῶν καὶ τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας εἶναι παράγωγα τῆς νέας φυσικῆς ἐπιστήμης, ἐνῷ τῆς ἐπιστήμης οἱ ίδιαιτερα ἀνθρώπινες συνέπειες ἔξακολουθοῦν ἀκόμα νὰ καθορίζονται ἀπὸ ίδεες καὶ πεποιθήσεις ποὺ καθιερωθήκανε ποὺν ἀπὸ τῆς ἐπιστήμης τὴν γέννηση. Τὸ γεγονός δὲν δὲν κατόρθωσε νὰ δημοκρατία νὰ γεφυρώσει τὸ χάσμα δὲν εἶναι λόγος νὰ χάσουμε τὸ κουράγιο μας. Φτάνει νὰ μπορέσουν οἱ ἀνθρώπινες δυνατότητες καὶ τὸ ἀνθρώπινα ίδανικὰ νὰ συνδυαστοῦν ἀπὸ τὴν μεριὰ μὲ τὸ πνεῦμα καὶ μὲ τὶς μεθόδους τῆς ἐπιστήμης καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴν μεριὰ μὲ τὸν τρόπον ποὺ λειτουργεῖ τὸ οἰκονομικὸ σύστημα. Γιὰ μὰ χρονικὴ περίοδο ἀρχετὰ σημαντικὴ ὁ ἀτομισμὸς ποὺ παραδέχεται τὸ laissez faire ἐμπόδισε τοὺς ἀνθρώπους ὡς καὶ νὰ τὸ δοῦνε τὸ πρόβλημα. Τὸ νέο οἰκονομικὸ σύστημα τὸ παρουσίαζε ὁ ἀτομισμὸς σὰ νὰ μὴν ἀποτελοῦσε παρὰ τὴν ἐκδήλωση δυνάμεων ποὺ εἶναι βασικὲς στοὺς ἀνθρώπους τὴν συγκρότηση, ἄλλα μόνο τελευταῖα μπορέσανε νὰ λειτουργήσουν ἐλεύθερα. Δὲν κατάφερε νὰ δεῖ πῶς ἡ πραγματικὴ αἴτια τῆς μεγάλης ἔξαπλωσης τοῦ συστήματος αὐτοῦ εἴνε δὲν εἶχαπολυθήκανε ἐνέργειες ὑλικές. Καὶ πῶς σχετικὰ μὲ τὶς ἀνθρώπινες πράξεις καὶ μὲ τὴν ἀνθρώπινη ἐλευθερία λύση δὲ βρέθηκε, πρόβλημα γεννήθηκε, τὸ πρόβλημα δηλαδὴ πῶς νὰ χειριστοῦν οἱ ἀνθρώποι καὶ νὰ κατευθύνουνται τὶς νέες ὑλικὲς ἐνέργειες, γιὰ νὰ τὶς κάνουν νὰ βοηθήσουνται τὶς ἀνθρώπινες δυνατότητες νὰ πραγματοποιηθοῦνται.

“Ἡ ἀντίδραση ποὺ δημιούργησε ἡ ἀναπόφευχτη ἡ ἀποσύνθεση μιᾶς κίνησης ποὺ καθόλου δὲν κατόρθωσε νὰ τὸ ἀντιλη-

φτεῖ τὸ πρόβλημα, εἶχε διάφορα ἀποτελέσματα. Ἡ ποικιλία τους ἀποτελεῖ μέρος τῆς σύγχυσης ποὺ ἐπικρατεῖ σήμερα στὴ ζωὴ μας. Αὐξήθηκε ἡ παραγωγὴ τῶν ὑλικῶν μέσων ποὺ χρειάζονται γιὰ νὰ ζεῖ ὁ ἀνθρώπος ἔξασφαλισμένος κ' ἐλεύθερος. Αὐξήθηκε μάλιστα μὲρυθρὸς ὅλος καὶ γοργότερος. Δὲν εἶναι παράξενο πῶς ὑπάρχει μιὰ κατηγορία ἀνθρώπων ποὺ ἀποδίνει τὸ αὐξημένα τὰ κέρδη καὶ τὶς αὐξημένες τὶς δυνατότητες γιὰ κέρδη στὸ οἰκονομικὸ σύστημα ποὺ ἐπικρατοῦσε ὅταν δημιουργηθήκανε, ἀντὶς νὰ τὸ ἀποδώσει στὶς γνώσεις τὶς ἐπιστημονικές, ποὺ ἀπὸ αὐτὲς πηγάζει τοῦ ἀνθρώπου ἡ κυριαρχία πάνου στὶς φυσικὲς δυνάμεις. Εἶναι μεγάλη τούτη ἡ κατηγορία. Δὲν τὴν ἀποτελοῦνε μονάχα ὅποιοι ἐπωφελοῦνται ἀμεσαὶ ἀπὸ τὸ σύστημα. Τὴν ἀποτελεῖ καὶ ἔνα πολὺ μεγαλύτερο σύνολο, δσοὶ ἐλπίζουνε πῶς αὐτοὶ ἡ τουλάχιστο τὰ παιδιά τους θάχουνε μεγάλη συμμετοχὴ στὰ ὀφελήματα ποὺ τὸ σύστημα αὐτὸν προσφέρνει. Ἰδιαίτερα μεγάλο εἶναι ἐτοῦτο τὸ σύνολο στὸν τόπο μας. Γιατὶ πολλὲς εὔκαιρίες διοθήκανε ἀπὸ τὰ ἐδάφη τὸ ἀδέσποτα κι ἀπὸ τοὺς ἄφθονους τοὺς φυσικοὺς πόρους τοὺς ἀνεκμετάλλευτους. Καὶ γιατὶ δὲν ὑπάρχουνε δῶροι ταξικὲς διακρίσεις οἱ μόνιμες ποὺ ἐπιζοῦνται στὶς εὔρωπαῖκὲς χῶρες κι ἀς τὴν ἔχουνε καταργήσει οἱ νόμοι τὴ φεουδαρχία. Σ' αὐτὸν τὸ σύνολο ἀνήκουν δσοὶ ἀποβλέπουντες στὸ ἀνώτερο βιοτικὸ ἐπίπεδο τῆς χώρας μας κι δσοὶ ἀνταποκριθήκαντες στὶς μεγαλύτερες εὔκαιρίες ποὺ τοὺς ἔχει προσφέρει ἐτοῦτος ὁ τόπος. Κοντολογῆς τόσο στὴν πρώτη κατηγορία δσο καὶ στὴ δεύτερη ἔχουνε κάνει ἐντύπωση τὰ κέρδη ποὺ πραγματοποιηθήκανε. Τοῦτοι οἱ ἀνθρώποι ἔχουνε τυφλὴ καὶ συγκίνητικὴ πίστη πῶς θὰ συνεχιστεῖ ἡ πρόοδος μὲ κάποιο τρόπο λίγο ἡ πολὺ αὐτόματο καὶ ἔτσι θὰ περιλάβει κι αὐτοὺς καὶ τοὺς ἀπογόνους τους.

Ἐνα πολὺ μικρότερο σύνολο ἀνθρώπων νιώθει στὸν ἴδιο βαθμό, ἵσως καὶ σὲ μεγαλύτερο, τὶς τεράστιες τὶς πιθανότητες ποὺ ἀντιπροσωπεύονται ἀπὸ τὰ ὑλικὰ μέσα πούχουμε τὴ δυνα-

τότητα ν^ο ἀποχτήσουμε, μὰ ἔρευνε πολὺ καλὰ πὼς δὲν πετύχαμε νὰ τὶς πραγματοποιήσουμε. Καὶ βλέπουν αὐτοὶ οἱ ἀνθρώποι ἀπ^ο τὴν ἄλλη μεριὰ τὴν ἀθλιότητα, τὴ σκληρότητα, τὴν καταπίεση, τῶν ἐλπίδων τὴ διάψευση. Ἡ ἀδυναμία τους στάθηκε πὼς οὔτε κι^ν αὐτοὶ δὲ μπορέσανε νὰ καταλάβουνε πόσο μεγάλο ρόλο ἔπαιξεν γέα ἐπιστημονικὴ μέθοδος γιὰ νὰ δημιουργηθεῖ ἡ τωρινὴ κατάσταση τῶν πραγμάτων καὶ πόσο εἰν^ο ἀνάγκη νὰ ξακολουθήσουμε νὰ τὴν ἐφαρμόζουμε τούτη τὴ μέθοδο, νὰ τὴν ἐφαρμόζουμε πλατιὰ κι^ν ἀδιάκοπα, γιὰ νὰ καθοριστοῦν ἀναλυτικὰ—λεπτομερειακὰ—οἱ αἰτίες ποὺ προκαλέσανε τὰ δυσάρεστα τῆς ἐποχῆς μας καὶ γιὰ νὰ βρεθοῦνε τὰ μέσα γιὰ τὴν ἔξουδετέρωσή τους. Στὰ ζητήματα τὰ κοινωνικά, ἡ ἀπλοϊκὴ νοοτροπία ποὺ ἀναφέραμε πρωτύτερα ξακολουθεῖ νὰ παρατηρεῖται μὲ μικρὲς ἀλλαγές. Κ^α εἴτε διαμορφώνονται πεποιθήσεις καὶ πολιτικὲς δράσεις μὲ μεγάλες ἀξιώσεις καὶ δίχως κριτικὸ πνεῦμα. Τὸ ἀνθρωπιστικὸ ίδανικό εἶναι πραγματικὰ πλατύ. Σὰ σκοπιὰ γιὰ νὰ δοῦμε τὶς συνθῆκες τὶς σημερνὲς καὶ γιὰ νὰ καταλάβουμε ποιὰ κατεύθυνση πρέπει νὰ πάρει ἡ ἀλλαγή, δὲ μπορεῖ νάναι καὶ πολὺ περιεχτικὸ ίδανικό. Μὰ τὸ πρόβλημα τὸ σχετικὸ μὲ τὸν τρόπο ποὺ πρέπει νὰ γίνεται ἡ ἀλλαγὴ εἶναι πρόβλημα ποὺ ἀπαιτεῖ πολὺ προσεχτικὸ διάλεγμα τῶν μέσων. Καὶ τὰ μέσα μποροῦμε νὰ τὰ καθορίσουμε, μόνο ὃν ἔξετάσουμε σωστά, ἀναλυτικά, μὲ ποιοὺς δρους παρουσιάζεται τὸ κάθε πρόβλημα. Τὸ ίδανικὸ τῆς ὑγείας εἶναι ίδανικὸ πλατύ, γενικό. Μὰ δση πρόσοδος ἔγινε σχετικὰ μὲ τὴν ὑγεία, ἀντιστοιχεῖ μὲ τὴν τάση νὰ ἔγκαταλείπεται ἡ προσφυγὴ στὶς πανάκειες καὶ νὰ κατευθύνεται ἡ ἔρευνα πρὸς τὸν καθορισμὸ τῶν διαταραχῶν καὶ τῶν μέσων ποὺ χρειάζονται γιὰ νὰ τὶς ἀντιμετωπίζουμε. Τὴν πιὸ ωιζοσπαστικὴ μερίδα τοῦ συνόλου ποὺ ἀναφέραμε πιὸ πάνου τὴν ἀποτελοῦν δσοι πιστεύουνε πὼς ὑπάρχει ἕνας ἀναγκαῖος ἴστορικὸς νόμος ποὺ κυβερνάει τὴν πορεία τῶν γεγονότων καὶ πὼς τὸ μόνο ποὺ χρειάζεται εἶναι νὰ συμμορφωθραστε μ^ο αὐτὸν θελημα-

τικά. Ὁ νόμος ποὺ σύμφωνα μ' αὐτὸν ἥ ταξικὴ σύγκρουση μὲ τὴν ἕδια τὴ διαλεχτική της δημιουργεῖ τὴν ἀντίθεσή της τὴν ἀπόλυτη γίνεται τότε ὅπερατος καὶ μοναδικὸς ρυθμιστής. Αὐτὸς καθορίζει τὰ μέσα καὶ τὶς μεθόδους ποὺ πρέπει ν' ἀκολουθήσουμε.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὼς ἀν θέλουμε νὰ ἔξυπηρετήσει σκοποὺς ἀνθρώπινους ἥ ἔξαπόλυτη τῶν φυσικῶν δυνάμεων, εἰν' ἀπαραίτητο νὰ γνωρίσουμε καλύτερα τὴν ἀνθρώπινη φύση. Μὰ εἶναι λάθος νὰ νομίζουμε πὼς μόνη της αὐτῆ ἥ γνώση θὰ μᾶς κάνει ἴκανοὺς νὰ ρυθμίζουμε τὶς ἀνθρώπινες ἐνέργειες ὅπως ἥ φυσικὴ ἐπιστήμη μᾶς ἔκανε ἴκανοὺς νὰ ρυθμίζουμε τὶς ἐνέργειες τὶς φυσικές. Τὸ ἕδιο λάθος κάναντε δοσοι θεωρήσαντε βέβαιο πὼς οἱ φυσικὲς ἐνέργειες πούθεσε στὴ διάθεσή μας ἥ ἐπιστήμη θὰ φέρουντε τὴν ἀνθρώπινη πρόοδο καὶ τὴν ἀνθρώπινη εὐημερία. Εὔνόητο εἶναι πὼς ἀν τὴ γνωρίσουμε καλύτερα τὴ φύση τὴν ἀνθρώπινη, τὸ μόνο ἵσως ποὺ θὰ γίνει θάναι νὰ πολλαπλασιαστοῦντε τὰ μέσα ποὺ μεταχειρίζονται δρισμένοι ἀνθρωποι γιὰ νὰ ἐκμεταλλεύονται ἄλλους ἀνθρώπους. Λάθος εἶναι νὰ μὴ λογαριάζουμε τὴν ἡθικὴ πλευρὰ τοῦ προβλήματος, δηλαδὴ τὶς ἀξίες καὶ τὸν σκοπούς. Ἀποτελεῖ ὑποτροπὴ μᾶς πλάνης ὅπου πέσαντε δρισμένοι θεωρητικοὶ ἐδῶ καὶ ἔναν αἰώνα, ὑποτροπὴ δμως ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸν ἀντίθετο πόλο. Κεῖνοι οἱ θεωρητικοὶ παραδεχτήκαντε πὼς θὰ προωθηθεῖ τῆς κοινωνίας ἥ εὐημερία, ἥ πρόοδος καὶ ἥ ἀρμονία, ἀν ἐκδηλωθοῦν οἱ ἀνθρώπινες ἀνάγκες καὶ οἱ ἀνθρώπινες ὅρμες «ἔλεύθερα», μὲν ἄλλα λόγια δίχως νὰ τὶς περιορίζει τὸ κράτος. Ἡ πλάνη τους εἶν' ἀντίστοιχη μὲ τὴ μαρξιστικὴ ἀντίληψη πὼς ὑπάρχει οἰκονομική, δηλαδὴ «ύλιστική», διαλεχτικὴ τῆς ἰστορίας καὶ πὼς σύμφωνα μ' αὐτῇ τὴ διαλεχτικὴ θὰ πραγματοποιηθεῖ ἔνας δρισμένος σκοπὸς ἐπιθυμητὸς (καὶ ἀπὸ αὐτῇ τὴν ἀποψη ἡθικός), δίχως νὰ ξεδιαλέγονται οἱ ἀξίες καὶ δίχως νὰ γίνεται προσπάθεια γιὰ τὴν πραγματοποίησή τους. Ὅπως ἔγραψα ἐδῶ καὶ μερικὰ χρόνια, «ἥ ἔξομοίωση τῆς ἀνθρωπ.

πολογικής ἐπιστήμης μὲ τὴ φυσικὴ δὲν ἀποτελεῖ παρὰ μιὰ ὅλη μορφὴ τῆς ἀπολυτοκρατικῆς λογικῆς, ἕνα εἶδος ἀπολυταρχίας τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης».

“Οπως καὶ νάναι, τὰ γεγονότα τὰ κοινωνικὰ θὰ ξακολουθήσουνε νὰ παράγονται ἀπὸ τὴν ἀμοιβαία σχέση ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴν ἀνθρώπινη φύση καὶ στὶς πολιτιστικὲς συνθῆκες. Κῷ ξεσι τὸ ζήτημα τὸ πρωταρχικό, τὸ βασικό, θάναι πάντα ποιᾶς λογῆς κοινωνικὲς συνέπειες θέλουμε περσότερο ἀπὸ ὅλες. “Αν τελειοποιηθεῖ ἡ ἐπιστήμη τῆς ἀνθρώπινης φύσης, θὰ θέσει στὴ διάθεσή μας τὰ μέσα ποὺ μᾶς λείπουνε γιὰ νὰ καθορίσουμε τὸ πρόβλημα καὶ γιὰ νὰ ἐργαστοῦμε ἀποτελεσματικὰ γιὰ τὴ λύση του. “Αν δημοσίη ἡ ἐπιστήμη αὐτὴ δὲν ἔνισχύσει τὸ ἐπιστημονικὸ ηθος, ἀν στὶς ίκανότητες τῶν ἀτόμων δὲν ἔνσαρχώσει πλατύτερα καὶ βαθύτερα τὶς διαθέσεις ποὺ διαμορφώνουνε τὴν ἐπιστημονικὴ μέθοδο, εἶναι πιθανὸ πὼς θὰ προσθέσει μιὰ περιπλοκὴ ἀνάλογη μὲ κείνη ποὺ δημιούργησε ἡ τελειοποίηση τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Τὸ καθετὲρο ποὺ μειώνει τὸ βασικὰ ηθικὸ χαρακτήρα τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος εἶναι βλαβερό, ἀσχετο ἀν προέρχεται ἀπὸ τὴ θεωρία τῆς φυσικῆς ἢ τῆς ψυχολογίας. “Εξασθενίζει τὴν προσωπικὴ εὐθύνη τῶν ἀνθρώπων γιὰ τὶς ἀποφάσεις τους καὶ γιὰ τὶς πράξεις τους ὅποια διδασκαλία ἐπιδιώκει νὰ ἐπιβληθοῦν δρισμένες ἀξίες καὶ νὰ καλλιεργηθοῦν δρισμένες ἐπιθυμίες κι ὁ δρισμένα συναισθήματα καὶ γι ἀυτὸ δὲν ἀφήνει τοὺς ἀνθρώπους νὰ ξεδιαλέξουνε τὶς ἀξίες καὶ νὰ κατατάξουν ἀξιολογικὰ τὶς ἐπιθυμίες τους καὶ τὰ συναισθήματά τους. “Ετοι συντελεῖ στὴ δημιουργία ψυχικῶν διαθέσεων ποὺ πρόθυμα τὸ παραδέχονται τὸ χράτος τὸ ὄλοκληρωτικὸ καὶ τὸ ὑποστηρίζουνε.

Σκιαγράφησα μερικὲς ἀπὸ τὶς κυριότερες πλευρὲς τοῦ προβλήματος τοῦ σχετικοῦ μὲ τὸν πολιτισμὸ ποὺ ἔξυπηρετεῖ τὴ δημοκρατικὴ ἐλευθεροία. Τόνισα τὶς δυσκολίες καὶ τὰ ἐμπόδια. “Η

ξμφαση ποὺ τοὺς ἔδωσα προέρχεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὃτι παρουσιάζεται ἔνα πρόβλημα. Ἡ ξμφαση ποὺ ἔδωσα στὸ πρόβλημα προέρχεται ἀπὸ τὴν πίστη μου πὼς πολλὲς ἀπὸ τὶς ἀδυναμίες ποὺ μᾶς τὶς ἀποκαλύψαντα τὰ γεγονότα σχετίζονται μὲ τὴν ἀποτυχία μας νὰ δοῦμε τὸ κολοσσιαῖο ἔργο εἶναι νὰ μπεῖ ἡ ἀνθρωπότητα στὸ δημοκρατικὸ τὸ δρόμο. Οἱ παλαιοὶ ὑποστηριχτὲς τῆς δημοκρατίας τὸ ἀπλοποιήσαντε τὸ πρόβλημα τρομαχτικά. "Ητανε φυσικό, ἀφοῦ εἶχανε πίσω τους τὶς χιλιάδες τὰ χρόνια ποὺ δὲν κυβερνήκανε οἱ κοινωνίες δημοκρατικά. "Εναν καιρὸν ἦτανε κέρδος ἡ ἀπλοποίηση. "Ἡ πολύχρονή της διάρκεια τὴν ἔχανε ζημιά.

"Ἄν τοποθετήσουμε τὴ δημοκρατικὴ κίνηση στὴν Ἰστορικὴ της προοπτική, δὲ θὰ χάσουμε μήτε τὶς ἐλπίδες μας μήτε τὸ κονδάγιο μας βλέποντας πόσο πλατὺ καὶ πόσο βαθὺ εἶναι τὸ πρόβλημα. Οἱ ίδεις ποὺ τὴν ἐκφράσαντε τὴν κίνηση τὴ δημοκρατικὴ ἔχουνε πίσω τους μακρόχρονη Ἰστορία. Τὴν πηγή τους δὲ θὰ τὴ βροῦμε στὸν Ἑλληνικὸ τὸν ούμανισμὸ καὶ στὶς πεποιθήσεις τὶς χριστιανικές. Περιοδικὲς προσπάθειες γιὰ νὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ μιὰ ἢ ἡ ἄλλη πλευρὰ ἀπὸ τοῦτες τὶς ίδεις μποροῦμε νὰ βροῦμε σὲ δρισμένους ἀγῶνες ποὺ γινήκαντε γιὰ νὰ καταπολεμηθεῖ κάποια ίδιαίτερη μορφὴ τυραννίας. Μὲ κατάλληλη ἔκλογὴ καὶ διαρρύθμιση μποροῦμε καὶ νὰ σχηματίσουμε μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἐπιχειρήματα γιὰ νὰ ὑποστηρίξουμε πὼς ὅλη ἡ Ἰστορία τῶν πρασμένων καιρῶν ἦτανε μιὰ πορεία ἀσύνειδη πρῶτα καὶ ἔπειτα συνειδητὴ πρὸς τὴν ἐλευθερία. "Ἄν τὴν ἐπισκοπήσουμε τὴν Ἰστορία πιὸ νηφάλια, θὲ ἀνακαλύψουμε πὼς χρειάστηκε ἔνας πολὺ εύνοικὸς συνδυασμὸς ἀπὸ γεγονότα γιὰ νὲ ἀπλωθεῖ ἡ δημοκρατία καὶ φαινομενικὰ νὰ ἐπικρατήσῃ πέρα γιὰ πέρα στὸ διαστήμα τοῦ δέκατου ἔνατου αἰώνα. Δὲ θὰ βγάλουμε τὸ συμπέρασμα τὸ ἀποκαρδιωτικὸ πὼς ὑπάρχει κίνδυνος σήμερα νὰ τὴν καταστρέψει τὴ δημοκρατία ἔνας κάκοτυχος συνδυασμὸς ἀπὸ γεγονότα. Θὰ βγάλουμε τὸ συμπέρασμα πὼς δ.τι κατορθώθηκε

κάπως ξέωτερικά και τυχαῖα πρέπει τώρα νὰ τὸ πετύχει και γὰ τὸ διατηρήσει ἥ σκόπιμη και φωτισμένη προσπάθεια.

‘Η ἀντίθεση ποὺ ὑποδεῖξαμε μᾶς κάνει νὰ σκεφτοῦμε πὼς τὴν νοοτροπία ποὺ ξακολουθοῦν νάχουν δρισμένοι ἀνθρωποι τὴ διαμορφώσαντα παραδόσεις, ξθιμα και θεσμοὶ ποὺ ὑπῆρχανταν τὸν καιρὸν δὲν ὑπῆρχε δημοκρατία, τὸν καιρὸν ποὺ πραγματικὰ ὑπῆρχε ἥ τάση νὰ τὶς στραγγαλίζουνταν τὶς δημοκρατικὲς ἰδέες και τὶς δημοκρατικὲς ἐπιδιώξεις μόλις γεννιόντουσαν. Αὐτονῶν τῶν βασικῶν διαθέσεων ἥ διατήρηση εἶν^o ἀπὸ μιὰ μεριὰ ἥ αἱτία τῆς ἐπίθεσης πούγινε ξαφνικὰ κατὰ τῆς δημοκρατίας. Εἶναι ἐπιστροφὴ σὲ παλιὲς συνήθειες διανοητικὲς και συναισθηματικές. ‘Η καλύτερα δὲν εἶναι τόσο ἐπιστροφὴ ὅσο εἶν^o ἐκδήλωση μᾶς ψυχοσύνθεσης ποὺ ὑπῆρχε πάντα, μὰ ἡτανε λίγο ἥ πολὺ σκεπασμένη. Μᾶς ἔξηγει και γιατὶ εἶναι τὸ πρόβλημα τόσο πλατὺ και τόσο βαθύ. ‘Ο ἀγώνας γιὰ τὴ δημοκρατία πρέπει νὰ κρατηθεῖ σὲ τόσα μέτωπα ὅσοι εἶναι και οἱ κλάδοι τοῦ πολιτισμοῦ: στὴν πολιτική, στὰ οἰκονομικά, στὶς διεθνεῖς σχέσεις, στὴν παιδεία, στὴν ἐπιστήμη και στὴν τέχνη, στὴ θρησκεία. Τὸ γεγονὸς ὅτι χρειάζεται νάχουμε τώρα σταθερὸ σκοπὸ νὰ πραγματοποιήσουμε κεῖνο ποὺ σὲ παλιότερη ἐποχὴ ἡτανε λίγο ἥ πολὺ τῆς τύχης δῶρο, κάνει τὸ πρόβλημα νὰ γίνει πρόβλημα ἥθικό, ποὺ πρέπει νὰ ἔξεταστει πάνου σὲ ἥθικὲς βάσεις.

‘Ανάμεσα στὶς περιστάσεις τὶς εὐνοϊκὲς γιὰ μᾶς ποὺ ζοῦμε δῶ, στὶς ‘Ενωμένες Πολιτεῖες, εἶναι, ὅπως ὑποδεῖξαμε, τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ πρόγονοι μᾶς βρεθήκανταν σὲ καινούργιο τόπο. Τὸ τράνταγμα ποὺ μᾶς ἔκανε τὸ ξερίζωμα ἀπὸ τὴ χώρα μᾶς ἔφερε σημαντικὴ μετατροπὴ στὶς νοοτροπίες τὶς παλιές. Χάσανε τὴν ἐντασή τους οἱ διανοητικὲς και συναισθηματικὲς συνήθειες πούχανε διαμορφωθεῖ στοῦ ἐκπολιτισμοῦ τὸ διάστημα τὸ μαχραίωνο. Ροπὲς λιγότερο σταθερὲς ἔξαφανιστήκανε. ‘Ετσι ἔγινε πολὺ εύχολτερο ἔργο ἥ διαμόρφωση νέων θεσμῶν. ‘Η ἀναπροσαρμογὴ ποὺ κατορθώθηκε μ^o αὐτὸ τὸν τρόπο στάθηκε κύριος συντελεστὴς γιὰ

τὴ δημιουργία μιᾶς γενικῆς τάσης πρὸς τὴν προσαρμοστικότητα. Καὶ ἡ προσαρμοστικότητα μᾶς ἔχει τὸ ικανούς, ἃν εἶχαρέσουμε τὸν Ἐμφύλιο Πόλεμο, νὰ δεχόμαστε τὰς ἀλλαγὲς χωρὶς μεγάλη σύγκρουση ἐξωτερικὴ καὶ, παρ’ ὅλη μας τὴν βιαιότητα τὴν κληρονομική, μὲ καλόβολη συγκατάβαση. Κάτι τέτοια ἀποτελέσματα μποροῦν νὰ κάνουν τὸ Νέο Κόσμο νὰ μὴν εἴναι μόνο γεωγραφικὰ νέος, νὰ γίνει καὶ Κόσμος Νέων Ἀνθρώπων. Μὰ γι’ αὐτὸν ίσα ίσα τὸ λόγο είναι τέτοια ἡ κατάσταση, ὥστε τὰ περσότερα πράματα ποὺ δεχτήκαμε μὲ αὐταρέσκεια καὶ ἀυτοδαυμασμὸν πρέπει τώρα νὰ τὰ κερδίσουμε μὲ τὴ σκέψη τὴν σοβαρὴ καὶ μὲ τὴν προσπάθεια κι’ ὅχι νὰ τὰ περιμένουμε ἀπὸ τὴν μοίρα. Ὁπως εἴναι σήμερα τὰ πράματα, δ ἀγώνας γιὰ τὴ δημοκρατία οὖσιαστικὰ είναι ἡθικὴ σύγκρουση δύο κόσμων, τοῦ παλιοῦ καὶ τοῦ νέου. Δὲ γεννιέται γιὰ μᾶς ζήτημα ἀπομονωτισμοῦ, ἀγκαλὰ καὶ τοὺς φυσικοὺς παράγοντες ποὺ ἐπιτρέπουν τὴ φυσική μας τὴν ἀπομόνωση ἀπ’ τῆς Εὔρωπης τὶς φιλοδοξίες τὶς ἀντίμαχες, εἴναι πιθανὸν πὼς θὰ τοὺς ἐκτιμήσουμε σὲ ὁρες ἀνάγκης. Ἡ σύγκρουση δὲν είναι ἀπὸ κεῖνες ποὺ γίνονται μὲ τὰ ὅπλα. Κι’ ὅμως ἃν τὰ ξαναπιάσουμε τὰ ὅπλα γιὰ νὰ πολεμήσουμε σὲ πεδία μάχης εὐρωπαϊκὰ γιὰ σκοποὺς ξένους πρὸς τὸν προορισμὸν τῆς χώρας μας, αὐτὸν θάχει γιὰ μᾶς ἀποφασιστικὴ σημασία. Θὰ δείξει ἃν θὰ κερδίσουμε ἡ θὰ χάσουμε τὴ δική μας τὴ μάχη στὸ ἔδαφος τὸ δικό μας. Μπορεῖ νὰ μείνομε ἔξω ἀπὸ τὸν πόλεμο γιὰ λόγους ποὺ καθόλου δὲν ἔχουν νὰ κάνουν μὲ τὴ διατήρηση τῆς δημοκρατίας καὶ ποὺ ἔχουν πολὺ νὰ κάνουν μὲ οἰκονομικὰ κέρδη, ὅπως μπορεῖ νὰ γελαστοῦμε καὶ νὰ μποῦμε στὸν πόλεμο, στὸ δνομα τοῦ ἀγώνα γιὰ τὴ δημοκρατία.

Ἡ σύγκρουση, μιὰ καὶ σχετίζεται μὲ κείνη τὴ δημοκρατία ποὺ ἡ ἴστορία μας μᾶς ἔχει τάξει φρουρούς της, γίνεται μὲ σαστοὺς δικούς μας τοὺς θεσμοὺς καὶ στὴ δική μας τὴν ψυχοσύνθεση. Ὁ μόνος τρόπος γιὰ νὰ τὴν κερδίσουμε τούτη τὴ μάχη είναι νὰ ἔφαρμόζουμε τὶς δημοκρατικὲς μεθόδους. Νὰ συμβουλεύεται

δηλαδὴ ἡ κυβέρνηση τὸ λαό, νὰ προσπαθεῖ νὰ τὸν πείθει, νάρ-
χεται σὲ διαπραγματεύσεις μὲ τὸ λαό, νὰ ἐπικοινωνεῖ μὲ αὐτόν,
νὰ συνεννοεῖται καὶ νὰ συνεργάζεται μαζί του. Μ' αὐτοὺς δλους
τοὺς τρόπους θὰ πετύχουμε τὸ σκοπό μας νὰ κάνουμε τὴν πο-
λιτική μας, τὴν βιομηχανία μας, τὴν παιδεία μας, τὸν πολιτισμό
μας γενικά, νὰ ἔξυπηρετε τὶς ἴδεες τὶς δημοκρατικὲς καὶ νὰ τὶς
ἐκφράζει δλο καὶ καλύτερα. Ἡ προσφυγὴ στὴ δύναμη τοῦ στρα-
τοῦ εἶναι τὸ πρῶτο σίγουρο σημάδι πὼς τὸν παρατὰμε τὸν
ἀγώνα γιὰ τὸ δημοκρατικὸ τρόπο ζωῆς καὶ πὼς δ Παλιὸς Κό-
σμος δὲ νίκησε μόνο γεωγραφικά, νίκησε καὶ ἥθικά, ἀφοῦ κα-
τάφερε νὰ μᾶς ἐπιβάλει τὰ ἴδαινικά του καὶ τὶς μεθόδους τους.
Ἄν υπάρχει ἕνα συμπέρασμα ποὺ μπορεῖ νὰ βγάλει ἡ ἀν-
θρώπινη πείρα, εἶναι πὼς γιὰ νὰ πραγματοποιήσουμε δημοκρα-
κρατικὸς σκοποὺς εἰν' ἀπαραίτητο νὰ χρησιμοποιήσουμε μεθό-
δους δημοκρατικές. Τὰ συστήματα τ' αὐταρχικὰ μᾶς προτείνον-
ται σήμερα μὲ διαφορετικὴ μορφή. Μᾶς ἔρχονται μὲ τὴν ἀξιώση
πὼς ἔξυπηρετοῦν ἀπότατους σκοπούς, τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν
ἰσότητα, ποὺ θὰ ἐπικρατήσουντε στὴν ἀταξικὴ κοινωνία. Ἡ μᾶς
συμβουλεύουντε νὰ υἱοθετήσουμε δλοκληρωτικὲς μεθόδους γιὰ νὰ
καταπολεμήσουμε τὸν δλοκληρωτισμό. Μ' δποια μορφὴ καὶ νὰ
μᾶς παρουσιάζονται, τῆς γοητείας τους τὴ δύναμη τὴ χρωστᾶντε
στὸν ἰσχυρισμό τους πὼς ἔξυπηρετοῦν ἴδαινικοὺς σκοπούς. Ἡ
πρώτη μας ἀμυνα εἶναι ν' ἀντιληφθοῦμε πὼς τὴ δημοκρατία θὰ
τὴν ἔξυπηρετήσουμε, μόνο ἀν γιὰ κάθε πλευρὰ τῆς ζωῆς μας,
ἀργά, καθημερινά, παραδεχόμαστε καὶ διαδίγουμε συστήματα
συνταυτισμένα μὲ τοὺς σκοποὺς ποὺ πρέπει νὰ πετύχουμε. Καὶ
πὼς ἡ προσφυγὴ σὲ μεθόδους μονιστικές, ἀπλοῖκα γενικευμένες,
ἀπολυταρχικές, μ' δποια μορφὴ κι' ἀν γίνεται, εἶναι προδοσία
τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας. Ἡ δημοκρατία ἡ ἀμερικανικὴ μπο-
ρεῖ νὰ ἔξυπηρετήσει τὸν κόσμο, μόνο ἀν μὲ τὸν τρόπο ποὺ κα-
τευθύνει τὴ ζωή της δίνει τὴν ἀπόδειξη πὼς μὲ μεθόθους πλου-
ραλιστικές, εἰδικές, πειραματικές, ἔξαπολύονται σίγουρα καὶ στα-

θερà δλο και περσύτερες δυνάμεις τῆς ἀνθρώπινης φύσης ποὺ θὰ
ξέπιησουν τὴν ἐλευθερία τὴν συνεργατικὴν και τὴν συνεργα-
σίαν αὐτοπροαιρετη.

Δὲν ἔχουμε τὸ δικαίωμα νὰ δικαιολογοῦμε τὸν ἕαυτό μας
λέγοντας μὲ ίκανοποίηση πὼς τὸ τελικὸ τὸ ἀποτέλεσμα θάρθει
μὲ τὸν καιρό. "Ἐχουμε κάθε δικαίωμα, θέλοντας νὰ δείξουμε
πόσο μεγάλο εἶναι τὸ ἔργο πουχουμε μπροστά μας, νὰ τονί-
σουμε πὼς τῆς ἀνθρώπινης ιστορίας ἡ πορεία ἡ μακρόχρονη δὲ
στάθηκε δημοκρατική, πὼς στάθηκε ἀντιδημοκρατική, πὼς εἶναι
πρόσφατη ἡ δημοκρατία. Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ πειραματισμός μας
ἀποτελεῖ καινοτομία ἔξηγεται τὸ γιατὶ εἰν^ο ἀδύνατο νὰ περιορί-
σουμε τὸ πρόβλημα σὲ ὅποιοδήποτε στοιχεῖο του, σὲ ὅποιαδή-
ποτε πλευρὰ ἡ φάση του. "Ἐχουμε κάθε δικαίωμα νὰ φέρνουμε
στὴ θύμησή μας τοῦ καιροῦ τὸ πέρασμα τ' ἀργοκίνητο γιὰ νὰ
προστατεύουμε τὸν ἕαυτό μας ἀπ^ο τὴν ἀπαισιοδοξία ποὺ μᾶς
πιάνει ὅταν περιορίζουμε τὴν ἔξέταση τῶν γεγονότων σ^ο ἐνα μι-
κρὸ χρονικὸ διάστημα. Μὲ μιὰ συμφωνία δμως. Πρέπει νὰ ξέ-
ρουμε πὼς ἡ ἔξαρτηση τῶν σκοπῶν ἀπὸ τὰ μέσα εἶναι τόσο με-
γάλη, ώστε τὸ μόνο τελικὸ ἀποτέλεσμα εἶναι κεῖνο ποὺ θὰ
πετύχουμε σήμερα, αὔριο, μεθαύριο, τὴ μιὰ μέρα ὕστερ^ο ἀπ^ο τὴν
ἄλλη, στὴ διαδοχικὴ σειρὰ τῶν χρόνων και τῶν γενεῶν. "Ετοι
μονάχα μποροῦμε νάμαστε σίγουροι πὼς τὰ προβλήματά μας
τ' ἀντικρύζουμε λεπτομερειακά, ἐνα ἐνα, μόλις φανερώνονται.
Πὼς τ' ἀντικρύζουμε μ^ο δλα τὰ ἐφόδια ποὺ μᾶς προμηθεύουν
οἱ διανοητικές μας ίκανότητες οἱ δμαδικές, ὅταν λειτονργοῦνται
στὴ συνεργασία. Στὸ τέλος, ὅπως και στὴν ἀρχή, ἡ δημοκρα-
τικὴ μέθοδος εἶναι τόσο βασικὰ ἀπλή, τόσο τεράστια δύσκολη,
ὅσο εἶναι κ^ο ἡ δραστήρια, ἡ ἀκούραστη, ἡ ἀδιάκοπη κατασκευὴ
ἴνδις νέου δρόμου, ποὺ δλοένα βρίσκεται μπροστά μας, ἐνὸς δρό-
μου ποὺ μποροῦμε νὰ βαδίσουμε σ^ο αὐτὸν δλοι μαζί.

Τ Ε Λ Ο Σ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

Τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας σελ. 9

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'

‘Ο πολιτισμὸς καὶ ἡ ἀνθρώπινη φύση > 32

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

Τὸ ἀμερικανικὸν πόρθαδο > 61

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ'

‘Η οἰκονομία τοῦ δλοκληρωτισμοῦ καὶ ἡ δημοκρατία . > 87

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε'

‘Η δημοκρατία καὶ ἡ ἀνθρώπινη φύση > 118

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ'

‘Η ἐπιστήμη καὶ ὁ ἐλεύθερος πολιτισμὸς > 143

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ'

‘Η δημοκρατία καὶ ἡ Ἀμερικὴ > 175